

Dr. Petkó Mihály

EGYETEMI ADJUNKTUS, A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI
IGAZSÁGÜGYI HIVATAL JOGI SEGÍTSÉGNYÚJTÓ
SZOLGÁLATÁNAK OSZTÁLYVEZETŐJE (DEBRECEN)

A biotechnológia fejlődésének aktuális kérdései a szellemi alkotások joga számára

A biotechnológia mindennapjaink részévé vált. Napjainkban megjelenő hírek tömegei foglalkoznak a különféle élelmiszercikkek káros, esetleg rákkeltő hatásairól, a boltokban külön kategóriát képeznek a „természetes körülmények között” termesztett növények, élelmiszerek, életünket, étrendünket dietetikusok állítják össze. A globalizált verseny egyik törvényszerű következménye, hogy a termelékenység növelését legfőbb szempontnak választó termelők számára nem elegendő a hagyományos mezőgazdasági szakismereti háttér, komoly tudományos kutató, fejlesztő munka biztosíthatja számukra a lépéselőnyt. Mindennek hatásaképpen napjainkban nem az a kérdés, hogy felhasználhatóak-e génmanipulált termékek, hanem az, hogy milyen keretek között.

A népesedési és az ezzel járó társadalmi, gazdasági problémák megoldásához immáron nem elegendő a természetes kiválasztódás természet által megalkotta módszere, ellenállók, nagyobb hozamot garantáló egyedek előállítására szükséges. A probléma abból adódik, hogy az évtizedes, évszázados természetes kiválasztódás folyamatának drákói lerövidítéséhez a környezet nem tud megfelelően alkalmazkodni, köztük a mi emberi szervezetünk sem, így lesznek az újonnan előállított termékek esetlegesen rákkeltőek.

A biotechnológia-ipar fejlődése elsősorban az amerikai kontinensre koncentrálódik; az európai ipar e területen lemaradt amerikai, illetve japán versenytársaitól. (A biotechnológiai tárgyú szabadalmi bejelentések száma jól illusztrálja a különböző földrészek versenyképességét e területen; 1996 és 2000 között az ESZH-nál megadott biotechnológiai tárgyú szabadalmak 45,5%-át amerikai vállalkozások találmányára adták meg, szemben a 38,8%-os európai aránnyal. Még szembetűnőbb különbségeket mutat az Amerikai Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegy Hivatalánál tett bejelentések alapján nyert szabadalmak megoszlása a két kontinens között: az 1994 és 1997 közötti időszakban a géntechnológiára vonatkozó szabadalmak csupán 14,5%-át kapták európai vállalkozások; rendkívül kis szeletet tudott kihasítani az európai ipar a 72,5%-os amerikai dominanciával szemben.)¹

Az Egyesült Államokban ezernél több vállalat foglalkozik génmanipulációval. Génmanipulált haszonnövényeket – repcét, kukoricát, burgonyát, tököt, szóját és paradicsomot – 1996-ban több mint hárommillió

hektáron termesztettek, és a géntechnikai ipar úgy számítja, hogy ez a terület évente megduplázódik. Ez együtt jár a monokultúrák további térhódításával és a genetikai sokféleség további elszegényedésével.²

A leírtakból kifolyóan kézzel fogható, hogy az óvatosság, biztonsági intézkedések szükségessége miatt a felelősség fogalma a hagyományos területek mellett, erre az emberi tevékenységre is kiterjesztendő. Fontos feladatok várnak a társadalomra, köztük a jogalkotókra, hogy körbehatárolják azt a kört, ahol szükségessé válik a védelmi intézkedések megtétele, illetve preventív eszközök alkalmazása.

A biotechnológiai kutatások, találmányok szükségességéről nagyon megoszlanak a vélemények. Míg Európában az állampolgárok többsége elutasító álláspontra helyezkedik³, addig az USA-ban az állampolgárok döntően génmanipulált növényeket is tartalmazó élelmiszereket fogyasztanak, olyannyira, hogy a nagy élelmiszerforgalmazók döntő része (Kellogg-Quaker, Oats és mások) nem tudják garantálni, hogy termékeik mentesek volnának a génkezelt alapanyagoktól.⁴ A harmadik világ polgárai pedig leginkább szenvedő alanyai az ilyen irányú kutatásoknak, hiszen a leggyakrabban ezekben az országokban történik a termelés, vagy éppen a kutatásokhoz szükséges erőforrások kiaknázása.⁵

A biotechnológia ilyen mértékű térhódítása ugyanakkor következményei miatt sokoldalúan befolyásolja a jogalkotást. A génmódosítások mindenre kiterjedő hatása közül kettőt szoktak általában kiemelni. A fajok megszűnésével, eltűnésével kapcsolatban a biológiai sokféleség (biodiverzitás) védelmét, másrészt pedig az állati és emberi élőlények védelmét. Az előbbi kötelezettség abból ered, hogy a módosításokkal kitenyésztett növény- és állatfajták erősebbek, ellenállóbbak mint fajtájuk egyéb tagjai, így az evolúció törvényei szerint kiszorítják azokat, amit csak gyorsít az a tény, hogy a kedvező tulajdonságok miatt elsősorban ezeket termesztik, tenyésztik. Beszédesebb adat e körben, hogy az USA-ban 1999-ben learatott szójabab termés 47%-a, a kukoricának 37%-a génkezelt növény volt, azaz a genetikai beavatkozás révén vált alkalmassá arra, hogy a gyomirtónak ellenálljon, vagy a kártevőkkel felvegye a harcot. Jóllehet a termés javarészt takarmányként használták fel, manapság az amerikai lakosság kukoricapehelyben, palacsintában és egyéb élelmiszerekben kis mennyiségben már fogyasztja ezeket a terményeket.⁶

A biodiverzitás megőrzésével kapcsolatban több nemzetközi egyezmény született. Közülük hazánk számára a két legfontosabb a Rio de Janeiróban 1992. június 13-án aláírt Biológiai Sokféleség Egyezmény (Convention on Biological Diversity, rövidítése: CBD), valamint a Kereskedelmi Világszervezetet (WTO) létrehozó Marrakesh-i Egyezmény 1/C mellékletét képező a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás (ún. TRIPS Egyezmény). Ez előbbi egyezményt az 1995. évi LXXXI. törvény, az utóbbit pedig az 1998. évi IX. törvény hirdette ki.

A CBD egy keretegyezmény, amelynek a riói környezetvédelmi csúcstalálkozón történt elfogadása úttörő jelentőségű volt a biotechnikában. A folyamat, mely az egyezmény megszületéséhez vezetett húsz évig tartott, az 1972-ben Stocholmban tartott első globális ENSZ környezetvédelmi konferenciától kezdve. A megszületett egyezmény célja a biológiai sokféleségben rejlő értékek megőrzése. Az egyezmény szerint biológiai sokféleség a bármilyen eredetű élőlények közötti változatosságot jelenti, beleértve többek között a szárazföldi, tengeri és más vízi-ökológiai rendszereket, valamint az e rendszereket magukban foglaló ökológiai komplexumokat; ez magában foglalja a fajokon belüli, a fajok közötti sokféleséget és maguknak az ökológiai rendszereknek a sokféleségét. Biológiai erőforrások tartalmazzák a genetikai erőforrásokat, szervezeteket vagy azok részeit, populációkat vagy az ökológiai rendszerek bármely más élő komponensét, amely az emberiség számára ténylegesen vagy potenciálisan felhasználható vagy értékes. Biotechnológia bármely olyan technológiai alkalmazást jelent, amely biológiai rendszereket, élő szervezeteket vagy ezek származékait használja fel meghatározott felhasználású termékek vagy folyamatok létrehozására vagy módosítására.

A CBD Egyezmény alapelve, hogy az Egyesült Nemzetek Kartájával és a nemzetközi jog alapelveivel összhangban az egyezményt megkötő államok szuverén joga a saját erőforrásaik felhasználása a saját környezetpolitikájuk szerint, s felelőssége annak biztosítása, hogy törvénykezési vagy ellenőrzési területükön belüli tevékenységük ne okozzon kárt más Államok vagy a nemzeti fennhatóságon kívül eső területek környezetében. Minden szerződő fél – amennyire csak lehetséges és megfelelő – együttműködik más szerződő felekkel közvetlenül, vagy ahol lehetséges, ott az illetékes nemzetközi szervezeteken keresztül, a nemzeti fennhatóság határain kívül eső területek vonatkozásában, valamint a kölcsönös érdekeket érintő más ügyekben a biológiai sokféleség megőrzése és fenntartható alkalmazása érdekében. Minden Szerződő Fél, a sajátos feltételeinek és képességeinek megfelelően

- a) nemzeti stratégiákat, terveket vagy programokat dolgoz ki a biológiai sokféleség megőrzésére és fenntartható hasznosítására, vagy e célra adaptál már meglévő stratégiákat, terveket vagy programokat, amelyek tükrözik, többek között, az ezen Egyezményben felsorolt és az érintett Szerződő Félre vonatkozó intézkedéseket; és
- b) belefoglalja, amennyire csak lehet és megfelelő, a biológiai sokféleség megőrzését és fenntartható hasznosítását az ágazati vagy ágazatközi tervekbe, programokba és szakpolitikai tevékenységbe;
- c) létrehozza a védett területek rendszerét, vagy olyan területeket, ahol a biológiai sokféleség megőrzése érdekében speciális intézkedéseket kell tenni;
- d) irányelveket dolgoz ki, ahol szükséges, a védett területek, vagy az olyan területek kiválasztására, kije-

lölésére és kezelésére, ahol a biológiai sokféleség megőrzésére speciális intézkedéseket kell tenni;

- d) akár a védett területeken belül, akár azokon kívül szabályozza vagy kezeli azokat a biológiai erőforrásokat, amelyek a biológiai sokféleség megőrzéséhez fontosak, tekintettel azok megőrzésének és fenntartható hasznosításának biztosítására;
- f) elősegíti az ökológiai rendszerek, természetes élőhelyek védelmét és a fajok életképes populációinak fenntartását természetes környezetükben;
- g) elősegíti a védett területekkel szomszédos területeken a környezetileg helyes és fenntartható fejlődést ezen területek további védelme céljából.⁷

A CBD Egyezmény a fenti feladatok megvalósítása érdekében pénzügyi feladatot is megszab a szerződők részére. Ennek köszönhetően minden szerződő fél kötelezte magát arra, hogy lehetőségei szerint pénzügyi támogatást és ösztönzőket biztosít az olyan nemzeti tevékenységekhez, amelyek az Egyezmény célkitűzéseinek elérését segítik elő nemzeti terveivel, prioritásaival és programjaival összhangban.⁸

A TRIPS Egyezmény más jellegű védelmet biztosít, hiszen csupán a szellemi alkotások védelmén keresztül tartalmaz szabályokat. Jelentősége abban áll, hogy a szellemi alkotások univerzális védelmének kötelező elemeivel foglalkozik.

Az Egyezmény alapelvei kimondják, hogy a megállapodás felei a nemzeti törvényeik és szabályozásuk megalkotásakor és módosításakor a közegészség és a közélet védelméhez szükséges és olyan intézkedéseket alkalmazhatnak, amelyek a társadalmi-gazdasági és műszaki fejlődéshez létfontosságú ágazatokban a közérdeket előmozdítják, feltéve, hogy ezek az intézkedések a megállapodás rendelkezéseivel összhangban vannak. A szellemi tulajdonjogok jogosultjai megfelelő intézkedéseket tehetnek a jogaikkal való visszaélés vagy olyan gyakorlatok megakadályozására, amelyek indokolatlanul korlátozzák a kereskedelmet, vagy ellentétesen befolyásolják a nemzetközi technológia átadást.⁹

A biotechnológia szempontjából fontos rendelkezése az egyezménynek, hogy a felek kizárhatják a szabadalmi oltalomból azokat a találmányokat, amelyeknek kereskedelmi hasznosítását területükön a közrend vagy a közérdekek megóvása érdekében meg kell akadályozni, beleértve az emberi, állati vagy növényi élet vagy egészség megóvását vagy a környezet komoly károsodásának elkerülését, feltéve, hogy az ilyen kizárás nem pusztán azért történik, mert a hasznosítást belső jogszabályok tiltják. A megállapodást kötő felek emellett kizárhatják a szabadalmi oltalomból:

- a) az emberek vagy állatok kezelésére szolgáló diagnosztikai, gyógyászati és sebészeti eljárásokat;
- b) azokat a növényeket és állatokat, amelyek nem mikroorganizmusok és a növények vagy állatok előállítására szolgáló, lényegében biológiai eljárásokat, melyek eltérnek a nem-biológiai és mikrobiológiai eljárásoktól. A felek biztosítják azonban a növény-

fajták oltalmát szabadalommal, vagy hatékony sui generis rendszerrel vagy ezek bármely kombinációjával.¹⁰

Ezen általános jellegű egyezményeken túlmenően az Európai Unió is foglalkozott számos alkalommal a biotechnológia alkalmazásával összefüggő kérdésekkel. Az Európai Uniónak a 2000 decemberében elfogadott Emberi Jogi Chartája [ld. az Emberi Jogi Charta 3. Cikkének (2) bekezdését] rendelkezik az orvostudománynak, a biológiának az emberi integritást érintő kérdéseiről. Az Emberi Jogi Charta kimondja, hogy a biotechnológiai eljárásokat csak az érintett személy hozzájárulásával lehet lefolytatni, hogy tilos emberi fajok létrehozása, vagy az emberi test vagy részeinek szomszerzés céljára való felhasználása, illetve az emberi lények klónozása.

A biodiverzitás kérdése mellett szokás a biotechnológiai kutatások komoly veszélyeire felhívni a figyelmet, hiszen bár a növénytermesztés már idáig is többé-kevésbé a genetikai kód megváltoztatására törekedett, ez azonban nem közvetlen beavatkozással, hanem tenyésztéssel történt. A biotechnológia közvetlen beavatkozást jelent az élőlények génállományába. A gén-technológia alkalmazásakor egymástól törzsfeljűdésileg távol álló fajokból származó géneket ültetnek be egy másik szervezetbe, így nem lehet pontosan tudni, hogy a beültetett gén milyen kölcsönhatásokba lép, illetve milyen zavarokat okoz a befogadó sejt bonyolult működési rendjében. Ezért a következmények veszélyességét sem tudjuk megbízhatóan megítélni, ráadásul a különböző hatások sokszor csak hosszú idő után jelentkeznek.

A tömeges kételyek ellenére, ha vetünk egy pillantást a jelenség jogi szabályozására, érzékelhető, hogy a technikai újdonságok eme köre lassan többé-kevésbé elfogadottá válik. Bár a hazai jogalkotás korábban elutasító álláspontra helyezkedett, szabadalmi törvényünk 2002. évi XXXIX. törvénnyel történő módosításával 2003. január elsejétől a növényfajta is az iparjogvédelem tárgyává váltak. Mindez azt jelenti, hogy szabadalmi törvényünk oltalma immáron élettelen tárgyakra és bizonyos élő szervezetekre egyaránt kiterjed.

A biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló 98/44/EK irányelv (a továbbiakban: irányelv) tízéves jogalkotási folyamat után 1998-ban jött létre. Ennek oka, hogy az Európai Unió felismerte, hogy a biotechnológia és a génmanipuláció egyre fontosabb szerepet játszanak számos iparágban, és a biotechnológiai találmányok oltalma minden bizonnyal alapvető jelentőséggel bír majd a Közösség iparájának fejlődése szempontjából. A kutatás és fejlesztés – különösen a génmanipuláció területén – nagy kockázattal járó, jelentős összegű befektetést igényel, így nyereségességüket csak megfelelő jogi oltalom biztosíthatja. Erre tekintettel alapvető fontosságú a hatékony és összehangolt oltalom a tagállamok mindegyikében a biotechnológia területén történő befektetések szinten tartása és ösztönzése érdekében.

Az Irányelv alapvető elvként szögezi le, hogy a biotechnológiai találmányok jogi oltalma nem teszi szükségessé az egyes tagállamok szabadalmi jogszabályai helyébe lépő önálló jogszabály megalkotását, mivel a biotechnológiai találmányok jogi oltalmának alapját lényegében továbbra is a tagállamok szabadalmi jogszabályai képezik, azzal, hogy azokat alkalmassá kell tenni vagy bizonyos esetekben ki kell egészíteni annak érdekében, hogy megfelelő módon lehessen eljárni az olyan – biológiai anyagot felhasználó – technológiai fejlesztések esetében, amelyek megfelelnek a szabadalmazhatóság feltételeinek.¹¹

Az európai szabadalmi jogban (Müncheni Egyezmény) nincs olyan tilalom vagy korlátozás, amely eleve kizárná a biológiai anyag szabadalmazhatóságát, ezért azt a tagállamoknak állampolgáraik számára biztosítani kell. Fontos elvként szögezi le az Irányelv, hogy a biológiai anyag szabadalmazhatósága nem teheti legálissá az általánosan tilalmazott – közrendbe, közérdeklődésbe ütköző – genetikai kísérleteket (ember csíravonalába történő beavatkozást, klónozást stb.).¹²

Az Irányelv alkalmazásában biológiai anyag bármely olyan – genetikai információt tartalmazó – anyag, amely önmagában képes a szaporodásra vagy biológiai rendszerben szaporítható.¹³ A jogszabály értelmében az új, feltalálói tevékenységen alapuló és iparilag alkalmazható találmány szabadalmazható akkor is, ha biológiai anyagból álló vagy azt tartalmazó termékre, vagy olyan eljárásra vonatkozik, amelynek révén biológiai anyagot állítanak elő, dolgoznak fel vagy alkalmaznak.¹⁴

Nem részesülhetnek szabadalmi oltalomban

- a) a növényfajta és az állatfajta;
- b) a növények vagy állatok előállítására szolgáló, lényegében biológiai eljárások.¹⁵

Kialakulásának és fejlődésének egyetlen szakaszában sem lehet szabadalmazható találmány tárgya az emberi test, sem pedig az emberi test bármely részének pusztá felfedezése, ideértve valamely gén szekvenciájának vagy részszekvenciájának felfedezését is. Az emberi testből izolált vagy valamely műszaki eljárással más módon előállított rész, ideértve a gén szekvenciáját vagy részszekvenciáját is, szabadalmazható találmány tárgya lehet akkor is, ha az ilyen rész szerkezete megegyezik valamely természetben előforduló rész szerkezetével.

A találmány nem részesülhet szabadalmi oltalomban, ha kereskedelmi célból történő hasznosítása a közrendbe vagy a közérdeklődésbe ütközne; a hasznosítás nem tekinthető közrendbe vagy közérdeklődésbe ütközőnek pusztán azért, mert az valamely jogszabállyal eltiltásban áll.

Ha a nemesítő nem tudja megszerezni vagy hasznosítani a növényfajta-oltalom tárgyát egy korábbi szabadalom megsértése nélkül, kérelmére a szabadalmazott találmány hasznosítására – megfelelő díj megfizetése ellenében – az oltalom alatt álló növényfajta hasznosításához szükséges terjedelemben kizárólagosságot nem biztosító kényszerengedélyt kell adni.

A hazai szabályozást tekintve elmondható, hogy a növényfajta oltalmát jelenleg szabadalmi törvényünk (1995. évi XXXIII. tv., továbbiakban: Szt.) külön részben és fejezetben (a negyedik részben és a XIII. fejezetben) szabályozza; e szerkezeti egység az Szt. különös részét képezi, hiszen a növényfajta oltalmára vonatkozó szabályok több kérdésben nagyban eltérnek az ipari találmányokra vonatkozó, általános szabadalmi jogi rendelkezésektől. A növényfajta oltalma ezért – noha a szabadalmi jelzőt viseli – hatályos jogunkban is önálló, az általános szabályok hatálya alá eső találmányok szabadalmi oltalmától elkülönülő oltalmi formát képez. Az Szt. tehát jelenleg a növényfajta oltalmát egy speciális szabadalmi oltalom keretében biztosítja, a növényfajta oltalmára létesült Nemzetközi Egyezmény (azaz az UPOV-egyezmény; ld. az I. 2. pontot) 1978. évi szövegében előírt anyagi jogi szabályokkal összhangban. Magyarország az UPOV-egyezményhez 1983-ban csatlakozott és e csatlakozással hazánkban az egyezmény 1978. évi szövege lépett hatályba.¹⁶

A biotechnológia és ezen belül különösen a géntechnológia területén az elmúlt évtizedekben végbement változások és a növényfajta kifejlesztésével kapcsolatos eljárások fejlődése következtében az UPOV-egyezmény 1978. évi szövegéhez való csatlakozásunk óta a növényfajta oltalmának nemzetközi rendszere megváltozott; e változások miatt időszzerűvé vált a növényfajta oltalmára vonatkozó hazai jogi környezet megfelelő átalakítása.

A növényfajta újdonságára vonatkozó rendelkezés módosult egyrészt a tekintetben, hogy – a korábbi szöveg opcionális szabályával ellentétben – a szerződő felek számára immár kötelező szabály, hogy a növényfajta a – nemesítő által vagy az ő beleegyezésével történő – forgalomba hozatala nem jár a növényfajta újdonságának elvesztésével, ha az a növényfajta-oltalmi bejelentés napját megelőző egy éven belül történt. Az újdonságrontó cselekmények köre is változott a korábbi szöveghez képest. Az új szöveg szerint egyrészt bővebb a cselekmények köre: míg az 1978. évi szöveg alapján a – meghatározott időszakban történt – forgalomba hozattal vesztette el az újdonságát a növényfajta, az 1991. évi szöveg alapján ez a növényfajtaival való bármiféle rendelkezéssel bekövetkezik. Nem újdonságrontó ugyanakkor az eladásra való felkínálás az új szöveg szerint; e tekintetben tehát a nemesítők számára kedvezőbb az új egyezmény. Pontosította továbbá az 1991. évi felülvizsgálat a korábbi szöveget annyiban, hogy nem a növényfajta, hanem annak szaporítóanyaga, illetve terménye eladásához vagy az azzal egyéb módon történő rendelkezéshez kapcsolódik az újdonságrontás.

A törvény a növényfajta hatékony, korszerű oltalmának biztosítása érdekében, az Szt. megalkotása óta a nemzetközi jogi környezetben és a közösségi jogban bekövetkezett változásoknak megfelelően:

- megváltoztatja a növényfajta iparjogvédelmi oltalmának elnevezését;

- módosítja a növényfajta oltalmának anyagi jogi szabályait;
- speciális eljárási jogi szabályokkal egészíti ki az Szt.-nek a növényfajta oltalmát szabályozó részét.

E törvényhez kapcsolódik az UPOV-egyezmény 1991. évi szövegéhez való csatlakozásról szóló országgyűlési határozati javaslat, valamint az egyezmény új szövegének kihirdetésére irányuló törvény.

A magyar szabályozás fent jelzett érdemei mellett ugyanakkor továbbfejlesztést igényel. Az Európai Uniónak a 2000 decemberében elfogadott Emberi Jogi Chartája¹⁷, amely rendelkezik az orvostudománynak, a biológiának az emberi integritást érintő kérdéseiről, kimondja, hogy a biotechnológiai eljárásokat csak az érintett személy hozzájárulásával lehet lefolytatni, hogy tilos emberi fajok létrehozása, vagy az emberi test vagy részeinek hasznosítás céljára való felhasználása, illetve az emberi lények klónozása. Mindezzel szoros összefüggésben áll a közrend és közérkölcse szempontjából történő védelem.

A közrend és közérkölcse kérdésének szabályozására vonatkozó kifogással kapcsolatban az Európai Bíróság kifejtette¹⁸, hogy az irányelv valóban ad mérlegelési lehetőséget a tagállamok számára annak megítélése kapcsán, hogy mely találmány hasznosítása ütközik közrendbe vagy közérkölcsebe; e mérlegelési lehetőség azonban szükségszerű a tagállamok kulturális, társadalmi sajátosságaira tekintettel. A közrend és közérkölcse előírásainak tagállami alkalmazása mindazonáltal nem teljesen korlátok nélküli: egyrészt nem tekinthető a hasznosítás közrendbe vagy közérkölcsebe ütközőnek pusztán azért, mert valamely jogszabállyal ellentétben áll; másrészt az irányelv meghatároz bizonyos eseteket, amelyek mérlegelés nélkül kizárandók az oltalomból. Korlátozza a tagállami döntéseket az is, hogy azokat az Európai Bíróság is felülbíráhatja. Az irányelv azzal, hogy a közrend és közérkölcse elvének alkalmazásában – csakúgy, mint számos egyéb, a szellemi tulajdon területén született közösségi jogszabály – a tagállamok számára meghatározott keretek között mérlegelési lehetőséget ad, nem sérti a jogbiztonság elvét.

További követelmény lehet, hogy a táplálkozási és egészségmegőrzési elvárásoknak megfelelően elő kellene írni, hogy a biotechnikai kísérletek, fejlesztések során milyen prioritásoknak kell megfelelniük, melyek természetesen nem a szabad verseny gátlására szolgálnának, hanem általános, elemi emberi célok és értékek megőrzésére. Tehát a nemesítés kapcsán vizsgálni kellene a „forgalomba hozatal” esetleges hatásait, vagy lehetőséget adni a szabadalom utólagos visszavonására.

Le kell szögezni ugyanis, hogy a biotechnika esetén élőlényeken, élőlényekben végzett változásokról, változtatásokról van szó, ahol az eredmények jóval gyorsabban és radikálisabban bekövetkezhetnek. Arról nem is beszélve, hogy az újonnan megalkotott találmányok szabadon a környezetbe bocsátva előre nem látható további változásokon eshetnek keresztül, vagy a bioszférában eredményezhetnek változásokat.

Álláspontom szerint tehát az utólagos kontrollálás lehetőségén szükség lenne elgondolkodni a jogalkotónak, természetesen a törvényi keretek között, hiszen mindez a szabadalmas jogaival és érdekeivel ellentétben állhat. Ebben az esetben a közérdek az ami elsőbbséget kell, hogy élvezzen az igényjogosult érdekeivel szemben.

Ugyanakkor tisztában kell lenni azzal, hogy az oltalom megadására irányuló eljárás nem tud keretet nyújtani ezeknek a vizsgálatoknak, éppen ezért ezeket nem az oltalomról döntő hatóság feladatává kell tenni, hanem az igénylő feladatává, hogy a szükséges felmérésekről szóló dokumentumokat csatolja az eljárásban. Mint korábban jeleztem a gyakorlat, financiai okokból az, hogy az oltalmat előállítók nem végzik el a találmány elérése után azokat a vizsgálatokat, melyek annak a környezetre gyakorolt hatásait tárnák fel.

Természetesen előfordulhat olyan élethelyzet, hogy a leggondosabb hatásfelmérés ellenére előre nem várt hatások jelentkeznek, ezért javaslom az oltalom megadásának utólagos kontrollálását.

A leírtakból leszűrhető, hogy arra tekintettel, hogy a biotechnikai szabadalmak esetén élőlények és azok bioszférára gyakorolt hatása a jogi védelem tárgya, eltérő jellegű védelem, illetve ennek köszönhetően módosított eljárási szabályok szükségesek. A szabadalom megadását követően ugyanis az oltalmazott növényfajták a bioszférába kerülnek, ahol olyan kölcsönhatásba lépnek annak elemeivel, melyek hosszútávú hatása, a kezdeti biztató eredmények ellenére, kedvezőtlen lehet. Így nem elegendő az oltalmi eljárás által biztosított törvényi kontroll, hanem meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a gyakorlat által produkált eredmények döntsenek.

Nemzetközi szinten is fontos teendők adódnak. A kritikusok rámutatnak arra, hogy mivel a TRIPS egyezmény célja a szabadkereskedelem és a gazdasági liberalizáció előmozdítása, a környezetvédelmi megfontolások nem egyszer háttérbe szorulnak.¹⁹ A nemzetközi fejlődés az elmúlt néhány évtizedben éppen arra mutatott rá, hogy környezetvédelmi megfontolások nélkül egyetlen jelentős politikai, gazdasági intézkedés nem hozható, ezt pedig a jogfejlődésnek, köztük a szellemi tulajdonra vonatkozó szabályozásnak is tükröznie kell.

Ezen a téren az is fontos, hogy a megalkotott egyezmények szabályai minél szélesebb körre terjedjenek ki, sajnos ugyanis az a helyzet, hogy az élesedő nemzetközi verseny a sérülékenyebb, ugyanakkor nagyobb fajtagazdagsággal rendelkező, tipikusan fejlődő országokat kiszolgáltatottá teszi. Mindez pedig azt a következményt vonja maga után, hogy ezekben az országokban leszűkül a termelés néhány, esetleg máshol nem oltalmazott, vagy éppen nagyobb hasznot hozó fajtára. Egy ilyen típusú folyamat semmiképpen sem kedvez az adott társadalomnak, és gazdaságnak, hiszen az öko-

szisztéma ilyen jellegű változása, vagyis a fajtagazdagság szűkülése, sérülékenyebbé teszi az adott területen fennálló biológiai rendszert.

Az említett jelenségekből sejthető, hogy multinacionális cégek és fejlődő társadalmak érdekei ütköznek. A csata sajátossága az, hogy a fejlett országokban biztosított szabadalmi védelem sok esetben kedvezőtlen hatást vált ki, hiszen az így garantált kizárólagosság kedvezőtlenül hat a fejlődő országokra, visszaveti termelésüket, rosszabb esetben kiszolgáltatottá teszi azokat a termelőket, akik informális módon részt vettek a fajta kitenyésztésében. Az is előfordulhat, hogy a szabadalmi oltalommal védett fajtát évszázadok óta termesztik, csak nem jelentették be.²⁰ A nagyvállalatok elsődleges érdeke az, hogy minél szélesebb körre kiterjesszék a szabadalmi oltalmat, növényekre, állatokra egyaránt.

A nemzetközi jogalkotásnak ezen a mezsgyén kell egyensúlyozni a nemzetközi szinten megalkotott CBD-egyezmény működtetése rendkívül költséges, és számos szervezet folyamatos együttműködését követeli meg. Az egyezmény alapján, hatályba lépése után tizenkét évvel született meg az egyetlen bioklódkódási ítélet.²¹ A megszületett ítélet bizakodásra ad okot, ám mégsem valószínű, hogy ez a védelmi rendszer önmagában alkalmas lesz a hagyományos tudás megóvására. A hagyományos tudás, a népi gyógymódok elvesztése elvesztett lehetőségeket jelent, akár az AIDS gyógyításának, akár egy hatékony fogyasztószernek az elvesztett lehetőségét. A felbukkanó betegségek megelőzése a biológiai sokféleség megőrzésén keresztül ráadásul költségkímélőbb lehet, mint azoknak a vakcináknak a kifejlesztése, amelyekkel később gyógyítani lehetne.²²

Erdemes figyelembe venni a nagyvállalatok ellen fellépő szervezet igényeit, akik ellenzik az élőlények feletti szabadalmat. A genetikai forrás felhasználhatóságát közösségi kontroll alá helyeznék. A szabadalmakat korlátoznák, a jelenlegi egyezményeket (CBD és TRIPS) hangolnák össze. A genetikai hozzáférést állami beleegyezéshez kötnék. Ez egyfajta megoldást jelenthetne, azonban nem szabad elfelejteni, hogy ez méginkább bonyolítaná a jelenlegi helyzetet, lassabbá, költségesebbé válnának az eljárások, így ezek a törekvések is óvatosan kezelendők. Mindenképpen védeni szükséges a küzdelemben gyengébb felet, de csak az ésszerűség keretei között.

Összességében elmondható, hogy olyan szabályozásra van szükség, amely nem teszi lehetővé a jogosult egyeduralmát, figyelemmel van a találmány várható társadalmi és környezeti hatásaira. Álláspontom szerint lehetőséget kellene teremteni a jogosultságok körének korlátozására a szabadalmaztatást követően, hiszen a hatástanulmányok nem tudják előre kimutatni az összes lehetséges következményt.

JEGYZETEK

- 1 Szarka Ernő: *A biotechnológia fejlődése a szabadalmazás tükrében*, A biotechnológiai találmányok oltalma (szerk.: Bendzsel Miklós) Magyar Szabadalmi Hivatal 2001. 13. old.
- 2 Ahl Goy, P. and Duesing, J. H. 1995. From pots to plots: genetically modified plants on trial. *Bio/Technology*, 454.
- 3 Gurbán Györgyi: *Recenzio: Dr. Alan Mc Hughes: Consumer's guide to GM food from green genes to red herrings*, Oxford University Press, Oxford 2001. PPKE JÁK Doktori Iskola 2002. 4. old.
- 4 Tattay Levente: i. m.
- 5 Náthon Natalie: *A biológiai sokféleség (biodiverzitás), a biotechnológia és a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok*, www.sarandpartners.hu/publikaciok.html
- 6 Venetianer Pál: *A mindentudás egyeteme*. Megismerhetők, megváltoztathatók-e génjeink. Az átírástó üzenet. Magyar Nemzet, 2002. október 5.
- 7 CBD Egyezmény 2., 3., 5., 6. cikkelye.
- 8 CBD Egyezmény 20. cikkelye.
- 9 TRIPS Egyezmény 8. cikk.
- 10 TRIPS Egyezmény 27. cikk.
- 11 98/44/EK (8) bekezdés
- 12 98/44/EK (40) bek.
- 13 98/44/EK 2. cikk (1) bek. a)
- 14 98/44/EK 3. cikk
- 15 98/44/EK 4. cikk
- 16 Az egyezmény szövegét az 1983. évi 14. törvényerejű rendelet hirdette ki.
- 17 Emberi Jogi Charta 3. cikkének (2) bekezdése.
- 18 C-355/04 P, Rec. P. I-1657
- 19 Náthon Natalie: *A biológiai sokféleség (biodiverzitás), a biotechnológia és a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok*, www.sarandpartners.hu/publikaciok.html
- 20 Kovács K. *Biodiverzitás, genetikai források, hagyományos tudás és szellemi tulajdon*. Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő 2002; 107/5.
- 21 EP436257
- 22 Burney M. *A biodiverzitás megőrzése lassíthatja a betegségek terjedését*. http://www.greenfo.hu/hirek/hirek_item.php?hir=11768, 2006. március